

СВІТЛАНА ВИХОП

svvihar@gmail.com

кандидат педагогічних наук, доцент

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,

м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розкрито теоретико-методологічні аспекти формування гендерної культури молодших школярів засобами українського фольклору. З'ясовано сутність та взаємозв'язок понять «гендерна культура», «культурні стереотипи», «гендерні стереотипи». Представлено результати досліджень українських народних казок науковцями різних спеціальностей та проаналізовано їх з точки зору гендерного підходу з метою систематизації та узагальнення отриманих результатів і можливостей їх використання в початковій школі. Показано, що незалежно від галузі знань, в змісті українських народних казок переважають маскулітні архетипи та образи. Визначено, що фольклор звертається до ментального, чуттєво-раціонального в дитині, формує культурні та їх складові, гендерні стереотипи, які можуть виконувати позитивні та негативні функції. Відзначено, що молодший шкільний вік є сензитивним для сприйняття та відтворення культурних цінностей, тому від змісту фольклору, особистісної позиції вчителя залежить якими вони будуть – традиційними чи егалітарними. Доведено, що в українському фольклорі існує достатньо зразків егалітарної міжстатевої взаємодії, в зв'язку з чим суттю виховання гендерної культури учнів молодшого шкільного віку має бути рівноцінне представлення чоловічого та жіночого поглядів, зближення ролевих моделей статей, а не їх протиставлення.

Ключові слова: гендерна культура, культурні стереотипи, молодший шкільний вік.

СВЕТЛАНА ВИХОП

кандидат педагогических наук, доцент

Тернопольский национальный педагогический университет имени В. Гнатюка,

г. Тернополь, ул. М. Кривоноса, 2

УКРАИНСКИЙ ФОЛЬКЛОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Раскрыты теоретико-методологические аспекты проблемы формирования гендерной культуры младших школьников средствами украинского фольклора. Выяснены смысл и взаимосвязь понятий «гендерная культура», «культурные стереотипы», «гендерные стереотипы». Представлено результаты исследований украинских народных сказок учеными различных специальностей, проанализировано их с точки зрения гендерного подхода с целью систематизации и обобщения полученных результатов и возможностей их использования в начальной школе. Показано, что независимо от отрасли знаний, в содержании украинских народных сказок преобладают маскулинные архетипы и образы. Определено, что фольклор обращается к ментальному, чувственно-рациональному ребенка, формирует культурные и их составляющие, гендерные стереотипы, которые могут исполнять позитивные и негативные функции. Отмечено, что младший школьный возраст является сензитивным для восприятия и воспроизведения культурных ценностей, поэтому от содержания фольклора, индивидуальной позиции учителя зависит какими они будут – традиционными или эгалитарными. Доказано, что в украинском фольклоре существует достаточно примеров эгалитарного взаимодействия между полами, в связи с чем сутью воспитания гендерной культуры учеников младшего школьного возраста должно быть равноценное представление мужских и женских точек зрения, сближение ролевых моделей полов, а не их противопоставление.

Ключевые слова: гендерная культура, культурные стереотипы, младший школьный возраст.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Ternopil, Kryvonosa 2 Street

UKRAINIAN FOLKLORE AS A MEANS OF FORMING GENDER CULTURE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

The article is dedicated to the study of theoretical and methodological aspects of the problem of forming gender culture of primary school pupils by means of Ukrainian folklore. The essence and the interrelationship of the concepts of «gender culture», «cultural stereotypes», «gender stereotypes» are analyzed. The results of research on Ukrainian folk tales by the scientists of different branches are presented and then analyzed in terms of gender approach in order to systematize and summarize their possible use in elementary school. Regardless of the scientific branch, researchers emphasize that in the content of Ukrainian folk tales masculine archetypes and images prevail. It is determined that folklore addresses mental, sensory-rational in child and forms cultural gender stereotypes as their constituents that can perform positive and negative functions. Pupils of primary school age are sensitive to perception and representation of the cultural values that is why their traditional or egalitarian formation depends on the content of folklore and the teacher's personal positions. It is pointed out that in the context of gender roles and opportunities there are many masculine examples in folklore and according to this fact, the interpretation of its content depends on gender education and gender sensitivity of the teachers. As far as it is proved that there are enough examples of egalitarian interactions of genders in Ukrainian folklore, the essence of upbringing of gender culture of junior pupils must be the equivalent to representation of male and female attitudes, rapprochement of the gender role models, but not their opposition.

Keywords: gender culture, cultural stereotypes, primary school age.

Одним з головних напрямів визначення змісту сучасної системи виховання є культурно-гуманістичний підхід, відповідно до якого культура – це спосіб виховання особистості. Процес глобалізації, який іде поряд із відродженням національної культури і духовних цінностей, перехід від патріархальної до егалітарної системи соціально-статевих відносин суттєво впливають на гендерну культуру суспільства. Вона нав'язує статям специфічні види діяльності, соціальні функції, норми і правила поведінки та формується через визнання суспільством поведінкових зразків для чоловіків і жінок, принципів взаємин статей у суспільстві та сім'ї. Тому, на нашу думку, доцільно говорити про гендерну культуру як дієвий фактор, базовий компонент впливу у вихованні особистості. На сьогодні вплив гендерної культури на виховання молоді малодосліджений і є об'єктом постійних дискусій через неузгодженість і недостатню інтегрованість поглядів учених на способи, методи та засоби її впровадження.

Одним із найбільш сприятливих періодів для формування гендерної культури учнівської молоді є молодший шкільний вік. У цей період відбувається зміна способу та стилю життя дитини: з'являються нові шкільні вимоги, нова соціальна роль учня/учениці, провідною діяльністю стає навчання, основу якого становлять пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція. Змінюється система взаємовідносин дитини з навколишнім світом, формується мотивація, соціальний смисл навчання та діяльності дитини, яка вчиться «по-дорослому» оцінювати зразки, правила, поняття. Тому виховання гендерної культури учнів є невід'ємною складовою початкової освіти.

Мета статті – дослідження теоретико-методологічних аспектів формування гендерної культури молодших школярів, обґрунтування необхідності використання українського фольклору як засобу у вирішенні цієї проблеми.

Вивчення теоретико-методологічних аспектів формування гендерної культури молодших школярів є міждисциплінарною проблемою, оскільки здійснюється на межі філософських, культурологічних, соціально-психологічних та педагогічних наукових досліджень. У процесі розкриття теми ми спиратимемося на поняття «гендерна культура», «культурні стереотипи», «гендерні стереотипи». Аналізуючи концепцію культурного стереотипу, Н. Годзь, розглядає його як «фактор, який може багаторазово, на спрощеному та схематизованому рівнях, забезпечувати дію механізму збереження й передачі образів і зразків поведінки, ... відображає риси колективної ідентичності й специфіку національного менталітету» [4, с. 9]. Вивчення етнокультурних звичаїв і норм, формування культурних цінностей народу особливо важливо в сучасний період для захисту та

зміцнення української державності. Культурні стереотипи разом із менталітетом та архетипами становлять стрижень найдавніших культурних традицій; зміни в них відчутні в духовній діяльності народу. «Культурні стереотипи» – це змістово ширше поняття, бо в ньому враховуються етнічний, гендерний, віковий, соціально-рольовий та мовний аспекти.

Відносини між статями є проявом владних взаємовідносин, культурних традицій, що змінюються з інтересами, досвідом як окремих статей, так і суспільства. У теорії соціальних ролей А. Іглі існує припущення, що соціальні норми, які однаковим діям чоловіків і жінок в різних культурах надають різного змісту, упереджень, котрі функціонують у колективній свідомості згідно із схемою «правильне/неправильне», забезпечують не тільки механізм закріплення традиційних норм і потреб, але й трансляцію з покоління в покоління статей ролей. «Чоловіче» символізує маскуліність і ототожнюється з божественним, творчістю, силою, активністю, раціональністю, культурою загалом. «Жіноче» позначає фемініність і асоціюється з природою, хаосом, пасивністю, підпорядкованістю. Статевий символізм в культурі, таким чином, відображає гендерну асиметрію в суспільстві. Методологічною базою такого підходу є філософія постструктуралізму, відповідно до якої немає відособленої чоловічої чи жіночої культури. «Жіноче» у розумінні постмодерну існує не як альтернатива чоловічому, а як відмова від альтернативності взагалі, існування множинності рішень. Серцевина гендерної проблематики – подолання ціннісних установок в культурі, котрі віддають перевагу маскуліним цінностям: владі, домінуванню, агресії, а також уникнення сексизму, як проявів упередження і дискримінації на підставі належності до певної статі.

Означуючи поняття «гендерна культура», науковці акцентують увагу на складному взаємозв'язку соціально-економічних, правових та етнопсихологічних чинників в умовах соціальної та культурної маргіналізації суспільства, які сприяють становленню соціальної рівності між статями. Т. Говорун, О. Кікінежді на основі досліджень Дж. Говстида пропонують виокремлювати маскуліні та феміні культури. Провідним критерієм визначення маскулінізації культури слугувала перевага его-цінностей над соціальними цінностями. «Особливо рельєфно відмінність у ціннісних орієнтаціях маскуліних та феміних країн простежується за результатами комплексного дослідження загальних нормативів поведінки чоловіків і жінок, їх функціональних обов'язків і ролі в сім'ї, диференціації виховання хлопчиків і дівчаток, ціннісних смислів професійної діяльності та функціонування суспільства – зазначають авторки [2, с. 118]. Проте гендерна культура є не лише складовою духовного і культурного буття етносу; це також «індивідуально-особистісна характеристика, частина загальної культури суб'єкта, що містить гендерну компетентність, гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки» [7]. Творення цієї культури відбувається як на загальнокультурному рівні, так і на рівні індивідуальної свідомості, що є відображенням соціокультурного характеру взаємодії між людиною і соціумом.

Опозиція «чоловіче/жіноче» у світогляді кожного народу виявляється у формі гендерних стереотипів, які у вигляді стійких комплексів передають культурні канони ідеальних Чоловіка і Жінки. «За своїм походженням стереотипи не є результатом впливу одного феномена, вони є результатом складової дії, оскільки за властивостями виникнення, структурою та функціями вони є результатом відокремлення найбільш суттєвого, типового з великого за обсягом джерела інформації», – стверджує Н. Годзь [4, с. 8]. Гендерні стереотипи допомагають дітям зорієнтуватися стосовно своєї статевої належності, формувати ідентичність, ставлення до виконання в майбутньому батьківських і подружніх обов'язків. Проте механізм стереотипізації може формувати хибні уявлення, завдяки високому ступеню спрощення, недостатній інформативності, відсутності критичного аналізу, схематизації.

Вплив культури на формування соціо-культурної статі вивчали В. Агеєв, В. Васютинський, Т. Говорун, Н. Годзь, І. Кон, Н. Лавриченко, Т. Титаренко й ін. Значна роль у вихованні гендерної культури належить вчителю. Місія педагога в процесі передачі учням культурних цінностей розглядалася у багатьох дослідженнях, проте як відбувається трансмісія гендерної культури, вивчено недостатньо. Частково це розглянуто в працях О. Кікінежді, В. Кравця, В. Романової, Л. Штильової й інших науковців.

Дослідження П. Горностай, І. Кльоциної, О. Луценко та інших вчених свідчать, що традиційна гендерна соціалізація хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку відтворює патріархальні стереотипи як в суспільній, так і в приватній сферах. Гендерне виховання дошкільників та молодших школярів, організація виховного процесу з ними на засадах гендерної рівності були предметом наукових пошуків Н. Павлушенко, М. Савченко, А. Шевченко. Особливістю виховання учнів молодшого шкільного віку є те, що воно здійснюється в період загальної сензитивності, сприятливий для формування в дітей навичок взаємодії на засадах партнерства. Оскільки це етап «чуттєвого

пізнання», то варто прислухатись до думки О. Вишневського, який акцентує увагу на специфічності вимог до виховання: « не відкидаючи традиційних прийомів і методів, сучасна педагогіка повинна виробляти і застосовувати такі підходи, які б апелювали до внутрішньо-чуттєвого, ірраціонального в людині» [1, с. 180]. Найбільш сприятливе для цього виховання на культурних цінностях, народному фольклорі. Останній є формою архетипових уявлень, органічно поєднує етнічні та загальнолюдські цінності, на що вказували Г. Сковорода, О. Духнович, К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський та інші відомі українські мислителі і педагоги.

Формування особистості на кращих зразках української національної культури – перевіреним багатовіковим досвідом спосіб зберегти здорову, сильну, духовну націю. Різні жанри фольклору відображають духовність та глибоку мудрість народу, процес передання національної культури від покоління до покоління. Фольклор як джерело національної ідентичності і менталітету водночас відображає усвідомлення схематичності дій, що залежать від національної специфіки певної культури. Через фольклорні тексти, які пропонують казкові, загадкові дії, треба «дешифрувати» їх суть. Тому існує значна кількість досліджень, що з різних точок зору, в т. ч. гендерного підходу, трактують фольклорні тексти; з іншого ж боку, частина теоретиків і педагогів вважають це простим і не вартим уваги заняттям. У нашій статті ми наведемо власні приклади та частково узагальнимо існуючі дослідження українського фольклору для удосконалення процесу формування гендерної культури молодших школярів.

Казка є результатом і відображенням особливостей менталітету і побуту, культури, стилів комунікації. В казках існує чіткий розподіл обов'язків між статями. Вони пропонують типові моделі поведінки, вчать розуміти інших людей, ставити мету і поетапно її досягати, відстоювати власну думку, не боятися перешкод. Переважно класифікація казок передбачає виокремлення наступних основних жанрів: казки про тварин, чарівні казки, соціально-побутові казки. Соціально-побутові казки не потребують додаткового «дешифрування». Казки про тварин подають архетипи як прообрази, культурні зразки, що узагальнюють досвід та взаємозв'язок поколінь, є акумуляторами етнічної ідентичності та менталітету. Чарівні казки найважче трактувати, тому, зазвичай, вдаються до аналізу головних героїв, які володіють надзвичайними здібностями.

Образи «ворога» в українському етносі носять як жіночі, так і чоловічі імена: «Поганин», «Змій», «Чорт», «Кошій», «Баба-Яга», «Проклята баба», «Сестра-зрадниця», «Прод», «Оленка-зміючка» та ін. Специфічною етнічною рисою є ставлення до тварин, що сприймаються як рівні діючі особи з певним соціальним статусом. В образі тварин, залежно від статевої належності, діти сприймають чоловічі або жіночі персонажі, котрі безпосередньо впливають і підсвідомо формують зразки поведінки і способу життя.

С. Походенко за допомогою контент-аналізу проаналізувала 31 українську казку про тварин. Метою її дослідження стало вивчення змісту символічних смислів та архетипових рис героїв народних казок. Головними діючими особами є в порядку спадання лисиця, вовк, ведмідь, заєць, коза, кіт, півень, цап, віл, кінь, собака [6, с. 109], причому лише 27 % з них – жіночої статі. Лисиця – найбільш часто згадуваний персонаж у казках, «вона виступає твариною пронирливою, підступною, хитрою, яка своєю хитрістю бере перевагу над іншими, більш сильними тваринами, такими як вовк і ведмідь» [6, с. 110]. Її риси допомагають обдурювати, навчати, знущатися з інших персонажів, хитрістю вийти заміж. Вовк – злий, жадібний, ненажерливий і водночас дурний та нездогадливий. «Визначальною у символіці Вовка є ознака «чужий», ...оскільки йому властиві функції між «цим та «іншим» світом, між людьми та нечистою силою» [6, с. 111]. Давні слов'яни шанували його як божество, його ім'я заборонялося вимовляти вголос. Ведмідь – хазяїн лісу, найсильніша тварина, він є захисником від усякого зла і покровителем родючості, острах перед ним такий же сильний, як і захоплення ним. На думку С. Походенко, «архетип мудрості закладений в образі Ведмеда, архетип зла, хитрості і підступності оселився в образах Лисиці і Кота, архетип довірливості та недоумкуватості проявляється у образі Вовка. Заєць – образ слабохарактерності та боягузтва, Півень – образ неслухняності та працелюбства» [6, с. 116].

Таким чином, набір «чоловічих» образів у народних казках про тварин значно ширший як за чисельністю, так і за активністю, комунікативністю, спектром соціальних ролей, тоді як «жіночі» образи зосереджені на задоволенні власних потреб і досягненні своєї поставленої мети. Архетипи, які втілені у тваринах – казкових персонажах, формують такі властиві українцям риси, як врівноваженість, щирість, відвертість, працелюбність, хитрість.

Н. Годзь, досліджуючи українські казки, відзначає існування стереотипів образів віку та соціально-культурних ролей: «спільним для всього українського етносу є ранній вік «дорослості», але в групі соціально-культурних ролей у гендерному аспекті спостерігаються стійкі відмінності західних українських казок. «Старість» в українських казках сприймається як синонім «хвороби» – «тяжко старий, «молодість» асоціюється з красою та фізичним здоров'ям. Стереотипи образів «гарний»– «негарний» тісно пов'язані не тільки з віком людини, але й з її моральними характерологічними рисами. Поняття «гарний» передбачає також унікальність і неповторність [4, с. 13]. Значимо, що врода дівчини в українських казках невіддільна від молодості та краси, тоді як чоловіча врода практично не фігурує в текстах, що підтверджує наявність гендерних стереотипів.

Науковець зосереджує увагу та порівнює казки різних європейських народів у контексті «довесільної» та «післявесільної» поведінки. Якщо у більшості народів наречена є предметом оглядин, купівлі чи чужого вибору, то в українських казках жінка пропонує чоловікові укласти шлюб сакральною фразою: «Будь ти мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду. Він і згодився». Дівчина сама собі вибирає чоловіка, при цьому оцінюючи його придатність до подружнього життя: «Якщо обпатрати, хлоп ніби порядний буде». З батьками «радяться». Велика роль ради матері та батька. Одружитися на «нелюбій» дівчині хлопцю «Бог приказує». Дослідниця наголошує, що «культурові стратегії для жінок у виборі нареченого рівні, але для чоловіків дуже відмінні серед українського етносу. В групі західноукраїнських казок брат може розпоряджатися долею своїх сестер» [4, с. 13]. Отже, для чоловічого та жіночого дискурсів існує дві різні стратегії поведінки, формуються гендерні стереотипи, відмінні для обох груп уявлення стосовно рівності, свободи, краси. Невеликий за обсягом матеріал становлять стереотипи групи «Правда»/«Кривда». Чоловіків і жінок жінок засуджують за різні речі: жінок – за «легковажність» і «безпутство», а чоловіків – за «злість» і «пияцтво» [4, с. 14].

Потенційні можливості української казки в гендерному вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку стали предметом вивчення, зокрема, Т. Пархоменко і В. Желанової. Т. Пархоменко, аналізуючи тексти українських народних казок, виокремлює по три типи чоловічих та жіночих образів.

В. Желанова на основі аналізу 50 найпопулярніших українських народних казок визначила особливості типових чоловічих та жіночих образів. Цікаво, що 32 % текстів взагалі не містили згадок про жінок, немає казок, де жінка була б єдиним персонажем. Дослідниця зауважує, що образ чоловіка і казках «багатий як динамічними, так і статистичними характеристиками», тоді як «жіночі образи в казках фактично не розкриваються, жінка найчастіше виступає як пасивний персонаж, в протилежність чоловікові» [5]. Жінці відводиться, зазвичай, функція дружини, образ дочки є активнішим і відображає важливу господарчу-побутову роль. Образ дівчини-мети головного героя володіє рідкісними якостями, переважно, – це зовнішня краса, яка стає причиною подвигів юнаків. Досліджуючи тексти чарівних казок, В. Желанова звернула увагу на те, що у 18 % казок жінка володіє містичними здібностями, причому в 12 % випадків ці здібності використані з добрими намірами. Жінка представлена у негативному образі Смерті, Чаклунки, Баби-яги, тоді як чоловік з такими ж здібностями – просто старий дід, як нейтральний персонаж [5]. Таким чином, протиставлення статей відбувається на різних рівнях: діяльності, поведінці, домаганнях, здібностях, зовнішності.

Оскільки казки більше описують позитивний образ чоловіка, то, на думку дослідниці, вони мають більший потенціал щодо виховання маскуліності, ніж фемінності. Сучасний чоловічий ідеал мало відрізняється від описаного в казках, тоді як ідеал жінки суттєво відрізняється звуженим рольовим діапазоном, тому українська народна казка «не може служити адекватним джерелом фемінного стереотипу поведінки» [5].

Частковий аналіз праць, присвячений аналізу українських народних казок, висвітлює ряд збігів та проблем. Більшість дослідників сходяться на думці, що зміст казок значною мірою висвітлює маскуліні цінності на різних рівнях заглиблення в проблему. Як формувати гендерну культуру дітей на основі казок, якщо, з одного боку, необхідне подолання маскуліні цінностей в умовах частково маскуліної культури, а, з іншого, – без них неможливо виховати національну культуру, традиції, менталітет? Ми схилиємося до думки, що цю проблему можна вирішувати через освіту педагогічних кадрів та майбутніх вчителів, яка буде ефективна за умови особистісного прийняття положень гендерної теорії. Дуже чітко цю думку висловила Т. Говорун: «Шлях до гендерної культури пролягає як через гендерну поінформованість (обізнаність), так і гендерну чуйність (уміння толерантно ставитись до рівня наукових знань, усвідомлення проблеми, стереотипізації свідомості) і, навіть, мотивації небажання чи навіть свідомого її спрямування в протилежному напрямку». [3, с. 21]. Саме від пояснення змісту казки, індивідуального розуміння її змісту педагогом, вміння усвідомити гендерні стереотипи

значною мірою залежить її глибинне усвідомлення учнями молодшого шкільного віку. Зазначимо, що серед казок є такі, які пропагують егалітарні цінності, зображають дівчат активними, розумними, сміливими, здатними подолати будь-які перешкоди («Мудра дівчина», «Молодильна вода»).

Народний фольклор – не лише казки. У народній творчості живуть герої, які прославилися у битвах і подорожах, живуть у народній пам'яті. В піснях, переказах, епосах, думах постають правдиві події минулого, приказки і прислів'я об'єднують істини, перевірені життєвими обставинами і часом.

Приказки і прислів'я простіше від інших видів фольклору використовувати в навчально-виховному процесі, їх переваги – короткий зміст та влучне використання. Здійснюючи гендерний аналіз приказок і прислів'їв, ми умовно виділили дві групи: 1) егалітарні, в яких чоловіки і жінки є рівноцінними членами суспільства; 2) сексичні, в котрих одна із статей принижується.

До першої групи можна віднести: «Нема кращого друга, як вірна супруга», «Найкраща спілка – чоловік та жінка», «Чоловік і жінка – що борошно з водою», «Чоловік та жінка – одне діло, одне тіло, один дух»; до другої – «Бог створив три зла: бабу, дідька і козла», «У жінки волосся довге, а розум короткий», «Бабина дорога – від печі до порога», «У дівках курочка – заміж дурочка». Серед приказок є велика кількість таких, які підтверджують думку про те, що українська жінка з давніх часів була самоцінною особистістю, берегинею домашнього вогнища, прикладом для наслідування: «Матері ані купити, ані заслужити», «Чого мати научить, те й дочка знає», «Яке курча – така квочка, яка мама – така дочка», «Доти ягнятка скачуть, поки матір бачать».

Окремо варто виділити і приказки про роль батьківського впливу на виховання дітей: «Не навчив батько, не навчить і дідько», «Умів батькувати, уміє і годувати». На думку М. Стельмаховича, «висловлювання на зіставлення батька й матері типу: «Батько вмере, то півсиротина, мати – то вже ціла сиротина», «Батько – не мати: не поцілує, не приголубить», ... мають на меті не принизити місце батька в сім'ї, як на перший погляд може здатися, а через наголошення особливого значення матері, піднести неоднорідність ролі батька і матері» [8, с. 113].

Мова як першоелемент культури лежить в основі цінностей, що визначають духовне життя нації, приписує кожній статі норми і оцінки, які регламентують гендерну поведінку. Гендерна асиметрія в мові закріплює і відтворює в культурі дихотомічне розмежування статей: «послухай жінку – зроби навпаки», «стара діва»; у вживанні та фіксації традиційних рольових кліше: чоловік – годувальник, мисливець, а жінка – хоронителька, берегиня; проявляється у словосполученнях, приказках і прислів'ях: – «жіноча логіка», «духовний батько проекту», «куди чорт не піде – пошле бабу», «бабська хвороба – язик». Через використання подібних виразів у навчально-виховному процесі в учнів складається хибна думка, що очікування суспільства від них визначається переважно статевою приналежністю.

Отже, на основі аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що гендерна культура українців має виражені як маскуліні, так і фемініні ознаки, тому використання фольклору в молодшому шкільному віці повинно ґрунтуватися на глибокому усвідомленні гендерних стереотипів, розвінчуванні їх усталеності та звичаєвості. Гендерні стереотипи є складовими культурних стереотипів і виконують структуруючу, схематизуючу роль в осмисленні духовної культури народу, а також формують хибні уявлення завдяки високому ступеню спрощення та схематизації, недостатній інформативності, відсутності критичного аналізу.

У змісті соціально-побутових казок є приклади егалітарної міжстатевої взаємодії. Серед казок про тварин домінують архетипи «чоловічої» статі на фоні широкого спектра соціальних ролей, архетипи «жіночої» статі виконують обмежене коло соціальних ролей. Соціально-побутові казки не потребують додаткового «дешифрування», тому простіші для обговорення в початковій школі. У контексті гендерних ролей та можливостей у змісті фольклору є велика кількість маскулінічних зразків, тому від гендерної освіти та гендерної чуливості вчителів значною мірою залежить трактування його змісту.

В українських казках, прислів'ях є достатньо зразків егалітарної міжстатевої взаємодії, тому суттю виховання гендерної культури учнів молодшого шкільного віку має бути рівноцінне представлення чоловічого та жіночого поглядів, зближення рольових моделей чоловіків та жінок, а не їх протиставлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневецький О. І. Third Reader: посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К.: Вид. центр «Академія», 2004. – 308 с.

3. Говорун Т. В. Патріархальні виклики демократії гендеру / Т. В. Говорун // Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.); за заг. ред. В. П. Кравця. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 20 – 25.
4. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Н. Б. Годзь. – Харків, 2000. – 20 с.
5. Желанова В. В. Потенціал української народної казки в гендерному вихованні / В. В. Желанова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/16643.
6. Походенко С. Герої українських народних казок в архетиповій свідомості суспільства / С. Походенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?...1...PDF/psling_2012_9_17.pdf.
7. Словник гендерних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kultura.html>.
8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка: навч.-метод. посібник. Михайло Стельмахович – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

REFERENCES

1. Vyshnevskiy O. I. *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky: posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Theoretical Foundations of Ukrainian Pedagogy]. Drohobych: Kolo, 2003, 528 p.
2. Hovorun T. V., Kikinezhdii O. M. *Genderna psykholohiia* [Gender Psychology]: *navch. posibnyk dlia stud. vyshchyykh navch. zakladiv*. Kyiv: Vyd. tsentr «Akademii», 2004, 308 p.
3. Hovorun T. V. *Patriarkhalni vyklyky demokratii genderu* [Patriarchal Challenges of Gender Democracy]. Rivnist, liderstvo, spilkuвання v yevropeiskyykh prahnenniakh ukrainskoi molodi: gendernyi dyskurs: zbirnyk materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii (Ternopil, 5–7 zhovtnia 2016 r.); za zah. red. V. P. Kravtsia. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2016, P. 20–25.
4. Hodz N.B. *Kulturni stereotypy v ukrainskii narodnii kaztsi* [Cultural Stereotypes in Ukrainian Folk Tale]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.04. Kharkiv, 2000, 20 p.
5. Zhelanova V. V. *Potentsial ukrainskoi narodnoi kazky v hendernomu vykhovanni* [Potential of Ukrainian Folk Tale in Gender Performance]. Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Serii: Lihvistyka i literaturoznavstvo. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/16643.
6. Pokhodenko S. *Heroi ukrainskykh narodnykh kazok v arkhetypovii svidomosti suspilstva* [Characters of Ukrainian Folk Tales in Archetype Consciousness of Society]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?...1...PDF/psling_2012_9_17.pdf.
7. *Slovnnyk gendernykh terminiv* [Dictionary of Gender Terms] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kultura.html>.
8. Stelmakhovych M. H. *Ukrainska narodna pedahohika* [Ukrainian Folk Pedagogy]: *navch.-metod. posibnyk*. Mykhailo Stelmakhovych. Kyiv: IZMN, 1997, 232 p.

Стаття надійшла в редакцію 05.03.2017 р.

УДК 37.017.18

ВІТАЛІЙ МАЦЬКО

macko.vitaliy@mail.ru

доктор філологічних наук, професор

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139

РІДНОМОВНЕ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ ЕМІГРАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано проблеми навчання української мови в початкових класах еміграційного освітнього простору. Закцентовано, що в навчанні української мови перевага надається лінгвістичному аспектові, який передбачає всебічне вивчення мови як системи: звучання і значення слів, словосполучень, речень і цілого тексту, їхньої граматичної форми, графічне й правописне оформлення, стилістичні особливості. Доведено, що в умовах еміграційного